

5. Kapitola

Významné vědecké a paměťové instituce

Historik národopisu, jehož cílem je posunout hranice takto zaměřeného bádání, musí věnovat značnou pozornost nejen zdrojům patřičných informací, ale také místům, kde jsou soustředěny. Představují je zejména paměťové instituce, v jejichž fondech se nalézají prameny k dějinám naší disciplíny, které jsou zpřístupňovány odborné veřejnosti. Důležitou podmínkou funkčnosti těchto institucí ovšem je, aby jejich fondy zabezpečovali zdatní a erudovaní odborníci. Vzájemná součinnost s těmito znalci je předpokladem úspěšného bádání směřujícího ke kýženým výstupům – dílčím studiím, publikacím, syntetizujícím monografiím, přednáškám atd., osvětlujícím problematiku dějin národopisu na Moravě ve stanoveném období.

Výsledky a rozvoj národopisné práce jsou podmíněné také organizací vědecké činnosti. Hlavní základnu současného vědeckého výzkumu v oboru národopis v České republice, tedy i dějin národopisu na Moravě, představují zejména některé specializované instituce. Především jde o příslušná pracoviště akademická a univerzitní a další specializované instituce, jako jsou knihovny, archivy a muzea.

Z vrcholných národopisných/etnologických pracovišť je nutno jmenovat Etnologický ústav Akademie věd České republiky, jenž má hlavní sídlo v Praze, ale významné je i jeho pracoviště v Brně. Problematikou historie národopisu na Moravě se zabývají zejména etnografové a folkloristé brněnského pracoviště, ale takto zacílené tematické se nevyhýbají ani někteří pražští kolegové.

Z univerzitních pracovišť vyvíjí nejvíce takto orientovaných aktivit Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Jeho pedagogové se zaměřují na vlastní bádání, ale v nemenší míře k němu připravují a řídí svoje studenty.

Národní ústav lidové kultury ve Strážnici jako specializované národopisné pracoviště je výzkumnou organizací, jejímž hlavním účelem je provádět základní výzkum, aplikovaný výzkum nebo experimentální vývoj a šířit jejich výsledky prostřednictvím výuky, publikování nebo převodu technologií. Ústav byl v roce 2008 Ministerstvem kultury České republiky pověřen funkcí národního odborného pracoviště a zabývá se tedy tradiční a lidovou kulturou a péčí o ni na území celého našeho státu. Mezi základní úkoly ústavu patří mimo jiné provádění výzkumu kulturního dědictví v oboru tradiční

a lidové kultury, zpracování získaných dokladů, jejich uchovávání i zveřejňování, dále organizování folklorních a vzdělávacích akcí, poskytování poradenských a informačních služeb pro všechny druhy folklorních aktivit v České republice. Toto pracoviště je významnou institucí českého státu, jejíž činnost v oboru péče o tradiční lidovou kulturu a její uchovávání je nezastupitelná.¹⁷⁵

Přestože akademičtí a vysokoškolští historikové národopisu na Moravě využívají ke svému studiu knižní a sbírkové fondy vlastních institucí, při shromažďování a studiu literatury a pramenů se tak jako ostatní, obdobně zaměření badatelé obracejí především na tři hlavní typy paměťových institucí, na knihovny, archivy a muzea. Ve všech případech jde o zařízení, jejichž hlavním úkolem je shromažďovat, ochraňovat, zpracovávat a zpřístupňovat literaturu a prameny pro výzkum odborných pracovníků i pro poučení širších vrstev obyvatelstva. Řadí se do dokumentační a informační soustavy celé naší společnosti, i když u každé z těchto institucí vystupuje do popředí poněkud jiný okruh i jiná funkce tohoto systému.

Knihovny

Knihovny jsou zařízení, která shromažďují, uchovávají, evidují a zpřístupňují sbírky tištěných, případně i rukopisných dokumentů jako zdrojů poznatků a informací, a to s posláním vědeckým, osvětovým či všeobecně kulturním. Nejpočetnějším a nejdůležitějším materiálem v knihovnách jsou knihy, ale knihovny vedle toho uchovávají i různé drobné a užitkové tisky, grafiku a hudebniny a také periodika, tj. noviny, časopisy a různé ročenky. V tomto ohledu ovšem velmi záleží na typu knihovny, tedy ponejvíce na tom, na jakou cílovou skupinu čtenářů se většinou zaměřují.

Knihovny se dělí na osvětové či lidové a na vědecké a odborné, které se pak dále člení na všeobecné a speciální, tj. určitého vědního oboru. Nejrozšířenějším typem osvětových knihoven jsou v České republice lidové knihovny v obcích (městech i vesnicích), někdy však existují knihovny tohoto typu i při spolcích, školách, závodech a dalších institucích a organizacích. Podstatnou část jejich knihovních fondů tvoří krásná literatura, ale také jsou zde leckdy shromažďovány i publikace odborného, či alespoň populárně naučného charakteru. Pro badatele v oblasti historie národopisu jsou nejdůležitější knihovny odborné a vědecké. Patří sem především všeobecné či univerzální knihovny státní a národní, knihovny univerzit a vysokých škol, vědeckých akademií a ústavů. Historik národopisu musí hledat přístup i do knihoven různých historických ústavů, vysokých škol, muzeí a archivů, někdy i do odborných knihoven úřadů, závodů a dalších institucí a organizací.

¹⁷⁵ Srov. <http://www.nulk.cz/Informace.aspx?sid=1&em=1>)

Nejvýznamnější a největší knihovnou u nás je Národní knihovna České republiky v Praze, do níž byly sdruženy některé významné knihovny: národní, univerzitní, slovan-ská a společenských věd. Další stupeň představuje Moravská zemská knihovna v Brně a státní vědecké knihovny v krajích, z nichž má zvláštní význam (vzhledem k návaznosti na starší univerzitní knihovnu) Vědecká knihovna v Olomouci. Knihovny existují také při každé vysoké škole, někde jsou ovšem decentralizované na jednotlivé fakulty a katedry. V Olomouci vznikla v devadesátých letech minulého století centralizovaná Ústřední knihovna Univerzity Palackého.

Pro historika, tedy i historika národopisu, mají zvláštní význam různé specializo-vané knihovny. K nim patří například knihovna Národního muzea v Praze s rozsáhlou sbírkou novin a časopisů v Místodržitelském letohrádku v Královské oboře, dále pak knihovna Státního ústředního archivu, Parlamentu České republiky ad. Velmi cenné knihovny často mají také archivy a muzea v krajských a bývalých okresních městech (Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Přerov, Třebíč, Blansko, Vyškov atd.), ale i v jiných lokalitách (například Mikulov, Rajhrad aj.). Zvláštní zmínku si zaslouží městské muzejní pracoviště v moravské metropoli – Muzeum města Brna.

Nutno brát zřetel i na fondy zahraničních knihoven. Pro české historiky národopisu jsou cenné a poměrně snadno přístupné knihovny v sousedních státech, zejména Ra-kouská národní knihovna ve Vídni, Německá knihovna v Lipsku, univerzitní knihovna v Bratislavě a celoslovenská knihovna v Martině.

Na rozdíl od archiválií a muzeálií, které jsou převážně originály, je valná část knihov-ních jednotek multiplicitní, jsou tedy uloženy ve více knihovnách a jsou snáze dostupné za pomoci meziknihovní výpůjční služby, a to vnitrostátně i mezinárodně. Knihovna pak slouží badateli – historikovi národopisu – v několika směrech. Zejména zde může zjišťovat prvotní seznam zdrojů informací, především literatury, ke svému tématu, sou-časně pak poměrně soustavně sledovat novinky ve svém oboru. Avšak vedle této spí-še bibliografické služby tkví význam knihovny především ve skutečnosti, že je hlavním střediskem badatelova studia literatury a tištěných pramenů.¹⁷⁶

176 Srov. Bartoš, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 20–22.

Archivy

Archivy jsou instituce, jejichž hlavním úkolem je shromažďovat, uchovávat, ochraňovat, evidovat a zpřístupňovat historicky cenné písemnosti a příbuzné dokumenty, které vznikly z rozličné lidské činnosti. Tyto instituce poskytují badateli hlavní základnu při studiu pramenů, především pramenů písemných, z větší části netištěných.

Archivy vznikly a jsou budovány poněkud odlišně než knihovny a muzea. Knihovny a muzejní materiál je získáván hlavně sběrem (koupí apod.) jednotlivin, kdežto materiál v archivech roste víceméně automaticky a organicky – a to tak, že jim úřady, instituce, organizace i některé osoby (zpravidla vynikající osobnosti) předaly do trvalé úschovy písemné a další příbuzné dokumenty, které vznikly v důsledku jejich činnosti a působení.

Hlavní zásadou archivnictví je v současnosti tzv. provenienční princip, podle nějž vyhraněný organický celek tvoří vždy materiál jednoho původce, který je nazýván archivní fond, což je organicky vzniklý soubor písemných a příbuzných dokumentů, který shromáždila určitá instituce anebo osoba a který byl po určené době a po výběru historicky nejcenějšího materiálu uložen k trvalé úschově právě do příslušného archivu. Celkový rozsah archiválií v archivních fondech je velmi různý, záleží na velikosti a významu původce a dochovanosti jeho písemné produkce.

Důležité jsou příslušné archivní pomůcky, zejména ty (vedle interních, sloužících pouze zaměstnancům), které jsou určeny hlavně pro badatele. Ze zpřístupňovacích pomůcek jsou nejznámější průvodce po archivu, zpracované pochopitelně pro každý archiv zvlášť, v nichž jsou uvedeny stručné charakteristiky všech fondů a sbírek, které jsou tu uloženy. Průvodce slouží badateli jen jako první, spíše orientační pomůcka. K další konkrétní práci jsou zde badatelům k dispozici zejména inventáře jednotlivých fondů, jejichž studiem se zabývají.

Významnou složkou archivní sítě jsou státní zemské a oblastní archivy. Fondy bývalých zemských institucí Čech jsou uloženy v centrálních archivech v Praze, na Moravě a ve Slezsku pak v zemských archivech v Brně a v Opavě. Státní oblastní archivy uchovávají především fondy různých nadregionálních („nadokresních“) úřadů a institucí, dále pak všechny fondy bývalých velkostatků a v poslední době i fondy podniků a závodů, pokud tyto nemají vlastní archiv. Další část naší archivní sítě představují státní okresní archivy (SOKA), případně u velkých měst – jako je na Moravě Brno – archivy městské (Archiv města Brna), které spravují fondy okresní i místní provenience. Síť státních a okresních archivů byla nově zorganizována a kodifikována, početně byla rozšířena o nové kvalifikované pracovníky a kromě zpřístupnění archivního materiálu napomáhá dokumentaci současnosti i prací s literaturou. Podnikové archivy jsou vybudovány pouze u velkých podniků a hospodářských sdružení.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Srov. Bartoš, J.: Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech. Olomouc 1999, s. 23–25.

Muzea

Tradičními badatelskými ústavy jsou muzea, která neustále prohlubují svou odbornou i vědeckou náplň. Muzea shromažďují, ochraňují a zpřístupňují tzv. hmotné, tj. většinou trojrozměrné prameny, ale v jejich fondech je řada písemných dokumentů a také množství ilustračního materiálu; mají zpravidla bohaté sbírky dokladů lidové kultury, rozsáhlé knihovny i archivní fondy a pozůstalosti osobností regionálního, ale i nadregionálního významu.

Odborného badatele zajímají hlavně základní sbírkové fondy v muzejních depozi-tářích, které mohou být různého druhu. Vedle památek archeologických, historických, uměleckých, technických a dalších sem patří také dokumenty národopisné. Pro historiky národopisu mají pramenný význam i různé muzejní sbírky tištěných a příbuzných materiálů, jako jsou fotografie, pohlednice, novinové výstřižky, filmové a zvukové dokumenty atd.; mnohá muzea mají také cenné knihovny.

Nelze pominout, že muzea se v průběhu svého vývoje postupně specializovala. Podle celkového zaměření se muzea dělí na komplexní (národní, vlastivědná), která shromažďují doklady o společnosti (ale také o přírodě) v celé šíři, a na muzea speciální, která se soustřeďují na jeden vědní či praktický obor. Podle rozsahu „sběrné oblasti“ rozeznáváme muzea centrální či celostátní a muzea regionální pro menší územní celky i jednotlivé lokality. Specializovaná muzea mohou mít velmi různý rozsah i okruh zájmu, mohou to být například pouze muzea historická, uměleckoprůmyslová, zemědělská, dopravní, poštovní, vojenská a podobně, ale také muzea etnografická, která historiky národopisu zajímají přednostně. Zvláštní druh muzea tvoří skanzeny, tedy muzea v přírodě, v nichž se soustřeďují stavební a další památky lidové architektury a kultury, které byly vyňaty z původního prostředí a nově instalovány.

Největším naším muzeem celostátního a všeobecného charakteru je Národní muzeum v Praze, jehož podstatnou část tvoří nejen přírodovědné a historické, ale také národopisné oddělení. K dalším všeobecným muzeím patří Moravské zemské muzeum v Brně a Slezské muzeum v Opavě. Do rámce Moravského zemského muzea je začleněn nynější Etnografický ústav (dřívější Etnografické oddělení).

Pro historiky národopisu na Moravě jsou významná četná další muzea bývalých okresů, jež jsou víceméně rovnoměrně rozmístěna na území Moravy a tvoří tak poměrně hustou síť těchto institucí. Významné je Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Muzeum Jana Amose Komenského v Uherském Brodě, Vlastivědné muzeum v Olomouci, Muzeum Vyškovska, Vlastivědné muzeum v Šumperku, Muzeum Komenského v Přerově a další muzea – v Blansku, Třebíči, Znojmě a dalších lokalitách.¹⁷⁸

178 Srov. Bartoš, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 25–27.

Památník národního písemnictví

Specifickou paměťovou institucí představuje Památník národního písemnictví v Praze na Strahově, jenž má celonárodní význam. Je proto velmi důležitý i pro historiky národopisu na Moravě. Strahovský památník v sobě slučuje muzeum i archiv.

Památník národního písemnictví (PNP), jenž plní funkci muzea, byl zřízen za účelem provádět vědecký výzkum v oboru své působnosti, získávat, shromažďovat, trvale uchovávat, evidovat, odborně zpracovávat a zpřístupňovat veřejnosti sbírky muzejní povahy. Konkrétně jde o sbírku dokumentů především k vývoji literatury a knižní kultury v českých zemích včetně dokladů vážících se k životu, dílu a odkazu významných osobností od 18. století do současnosti a sbírku uměleckých děl výtvarného umění. Mnohé z těchto dokladů však mají širší význam pro další oblasti kultury, vědy i umění, tedy i pro dějepisce naší disciplíny.

Literární archiv zastává od roku poloviny šedesátých let minulého století pozici sbírkotvorného oddělení Památníku národního písemnictví; do té doby byl součástí sbírek Národního muzea. Vznik archivu a jeho historie jsou těsně spjaty s obrozenskými snahami národních buditelů, kteří začali po založení Národního muzea roku 1818 ukládat do jeho rukopisného oddělení důležité dokumenty národního písemnictví. V současnosti je v archivu uloženo více než 6 miliónů archivních jednotek dokumentujících vývoj české literatury v časovém rozmezí od konce 18. století po současnost. Kromě jednotlivých fondů patří k literárnímu archivu další tři samostatné sbírky: fotoarchiv, výstřižkový archiv a audio/video archiv.

Archivní fondy a sbírky jsou využívány k badatelským, výstavním, edičním a dokumentačním účelům. Kromě katalogu a tištěných soupisů má veřejnost k dispozici prohlížeč databáze, do kterého jsou převáděna data všech zpracovaných fondů. Badatelé mohou studovat archiválie ve studovně literárního archivu v pražském sídle Památníku, případně na detašovaném pracovišti ve Starých Hradech, kde je však v současnosti situace dosti komplikovaná.

V literárním archivu je uloženo více než 2 000 osobních, korporáčních a sběratelských fondů, jejichž základní popis je obsažen v Průvodci po fondech. Badatelům jsou přístupné jen fondy zpracované. Jejich prohledávání umožňuje internetový prohlížeč, který ovšem uvádí pouze strohé nejelementárnější údaje, nebo katalog a soupisy, které jsou však k dispozici ve studovně.

Knihovna Památníku národního písemnictví je specializovanou muzejní knihovnou, která systematicky získává, zpracovává, uchovává a zpřístupňuje tištěné doklady k vývoji literatury a vybraných společenskovědních oborů v českých zemích. Badatelské ve-

řejnosti předkládá k prezenčnímu studiu bohemikální tiskovou produkci od konce 18. století do současnosti a sbírku rukopisů a starých tisků.¹⁷⁹

Pro smysluplné fungování paměťových institucí, směřujícímu k nápomoci vědeckým odborníkům, je důležitá jejich vzájemná dělba práce. Taková součinnost je zajišťovaná zejména bibliografickými službami a odbornými časopisy, ale také vědeckými konferencemi a semináři, konzultacemi, expozicemi a výstavami, nyní i cestou internetu.¹⁸⁰

179 Srov. <http://www.pamatniknarodnihopisemnictvi.cz/cs/pruvodce-po-fondech-la-seznamy.php>

180 Srov. Bartoš, J.: Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech. Olomouc 1999, s. 20.